

שכינה למעלה מראשותיו של חולה¹

הרב גבריאל גולדמן

א. דיבורו של ה' אל האדם באמצעות ייסורים

את הביטוי "שכינה למעלה מראשותיו של חולה" מצאנו במספר מקומות (למשל בתלמוד הבבלי שבת יב ע"ב ובוהר בראשית קעא ע"ב). אחד מהם הוא כשיוסף הולך לבקר את יעקב אביו, שם מוזכר: "וַיִּשְׁתַּחוּ יִשְׂרָאֵל עַל רֹאשׁ הַמֶּטֶה" (בראשית מז, לא), ואמר "חז"ל, שמכאן ששכינה למעלה מראשותיו של חולה (מדרש אגדה [בובר] על הפסוק, מובא ברש"י. וראה תנחומא אות ג).

מה פירוש הביטוי? מדוע ישנה השראת שכינה דווקא אצל החולה? מדוע דווקא למעלה מראשותיו?

ניתן לפרש אולי על פי מענה אֱלֹהִים הראשון לאיוב (איוב לב-לג). עד מענה אליהוא היה ויכוח בין איוב לבין רֵעֵיו מדוע באו יסורים כה קשים על איוב. הרעים טענו שהיסורים באו על איוב עקב חטאיו, בעוד איוב טען שלא חָטָא ושהיסורים באו עליו לחינם. הויכוח התמשך באריכות ואף החריף, עד שהגיע לנקודה בה לא הוסיפו הרעים להתווכח עם איוב - כיון שהחזיק את עצמו צדיק. הויכוח הגיע למבוי סתום בו לא ניתן היה להמשיכו. בנקודה זו נכנס אליהוא והציע את דבריו לפני איוב ורעיו.

מענהו של אליהוא מורכב ויכול להיות נתון לפרשנויות שונות. ניתן לפרשו באופן שאליהוא בא לתת כיוון אחר לגמרי ליסוריו של איוב - לא כפי הסברם המרשיע של רעי איוב, וגם לא כמו איוב, שטען שאין משמעות וקשר בין היסורים לבין מעשיו. מהי, אם כן, דעתו של אליהוא - לשם מה באו יסורי איוב?

כִּי בְּאַחַת יְדָבָר אֵל, וּבְשֵׁתַיִם לֹא יִשׁוּרְנָה. בְּחֶלֶם חֲזִיוֹן לִילָה, בְּנֶפֶל תִּרְדָּמָה עַל אַנְשִׁים, בְּתַנּוּמוֹת עָלֵי מִשְׁכָּב; אִזּוּ יִגְלֶה אֵינָן אַנְשִׁים וּבְמִסְרָם יִחְתָּם... וְהוֹכַח

1 עור על נושא מאמר זה, ראה בספרנו "מעולם ועד עולם - ספר הדרכה לאבלים" (עמ' 477-478).

במקאוב על משפכו, ורוב עצמיו אתן... ותקרב לשחת נפשו, וחינו לממתיים. אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף, להגיד לאדם לשרו. ויחננו ויאמר פדעיהו מרדת שחת, מצאתי כפר. רטפש בשרו מנער, ישוב לימי עלומיו. יעתר אל אלוה וירצהו וירא פניו בתרועה וישב לאנוש צדקתו (איוב לג, יד-כו).

הפטוקים קשים ומורכבים, אך לצורך ענייננו נלמד מהם עקרון מרכזי אחד:

ה' מדבר עם האדם בשני אופנים - "בְּחֹלֹם חֲזוֹן לַיְלָה בְּנֶפֶל תִּרְדָּמָה עַל אַנְשֵׁים בְּתַנּוּמוֹת עָלֵי מִשְׁכָּב", אך ה' מדבר עם האדם גם בדרך היסורים - "וְהוֹכַח בְּמִקְאוֹב עַל מִשְׁכָּבוֹ!" היסורים באים להעביר לאדם מסר, לעורר אותו לפעול, להעיר אותו מתרדמת חיי השגרה, לזעזע אותו כדי להיות אדם חושב ופועל. גדול כח היסורים בשבירת הכללים הרגילים והמקובלים. יש בשבירה זו קריאה לבניית כללים וכלים גדולים וטובים יותר, לפעולות גדולות ומשמעותיות יותר. אמנם יש ברכה רבה בשגרה היומיומית המאפשרת לאדם התקדמות איטית והדרגתית העשויה להביא עם הזמן לתוצאות מבורכות. אולם לעיתים ישנו צורך לעולם או לאדם בזעזוע - שעל ידו יוכל האדם להעפיל בבת אחת, כהוראת שעה, לפעולות שקשה להגיע אליהן מתוך השלטה היומיומית והשגרתית.

לפי זה יובן הביטוי "שכינה למעלה מראשותיו של חולה". השכינה באה כעת לדבר עם החולה על ידי ייסוריו. לפי דברי אליהוא, יש בגילוי זה הקבלה לחלום חזיון לילה. אסור לו לאדם להחמיץ את יסוריו. לכן אמרו חז"ל: "אם רואה אדם שיסורין באין עליו - יפשפש במעשיו" (ברכות ה ע"א). ומי שרגיש לצוננים לא ייאליץ להיות נידון ברותחים.

ב. "חביבין יסורין" או "לא הן ולא שכרן"?

רבי חייא בר אבא חלש. על לגביה רבי יוחנן, אמר ליה: חביבין עליך יסורין? אמר ליה: לא הן ולא שכרן! אמר ליה: הב לי ירך - יהב ליה ידיה ואוקמיה.

רבי יוחנן חלש. על לגביה רבי חנינא, אמר ליה: חביבין עליך יסורין? אמר ליה: לא הן ולא שכרן! אמר ליה: הב לי ירך - יהב ליה ידיה ואוקמיה. אמאי? לוקים רבי יוחנן לנפשיה? אמרי: אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים.

רבי אליעזר חלש. על לגביה רבי יוחנן... אמר ליה: חביבין עליך יסורין? אמר ליה: לא הן ולא שכרן! אמר ליה: הב לי ירך - יהב ליה ידיה ואוקמיה (ברכות ה ע"ב).

על השאלה "חביבין עליך יסורים?", עונים חז"ל: "לא הן ולא שכרן" - איננו חפצים ביסורים ובהתמודדויות מעבר למידה; הן בגלל הקושי הגדול שבהתמודדות, והן מהחשש שלא נצליח לעמוד בה.

אמנם מצינו גם גישה אחרת בחז"ל, בדברי רבי יהודה הנשיא, שאמר "חביבין יסורין" וקיבל עליו ייסורים שלוש עשרה שנים, ובסיפורים על רבי אלעזר בנו של רבי שמעון בר יוחאי, שקיבל עליו ייסורים (בבא מציעא פג ע"ב-פה ע"א). אולם המתבונן יווכח שאלו מקרים מיוחדים ולא הדרכה לכלל האנשים.

רבי אלעזר היה עם אביו שלוש עשרה שנה במערה, לומד תורה ופרוש מן העולם (שבת לג ע"א). יתרה מזאת, מסופר שבשעת הלימוד היו פושטים את בגדיהם וקוברים את עצמם באדמה - פושטים את גופם ונשארים עם הנשמה. כאשר יצאו, רבי אלעזר רוצה לשרוף את העולם בראותו אנשים השקועים בחומר.

עוד בצעירותו, כאשר רבי אלעזר רצה ללמד לקח קבוצה של סוחרים שסנטו בו, ולהראות להם כי לא הם אחראים על פרנסת העולם אלא הקב"ה, הוא עשה זאת בכך שלקח את החמורים שלהם והעלה את אותם על הגג - העלה את החומריות למעלה (שיר השירים רבה ה, ג).

בפסיקתא דרב כהנא (יא, כג) כתוב שבשעת מותו ראה את אשתו מחייכת ובוכה, ואמר שיודע שמחייכת בגלל שזכתה להידבק בגופו של הצדיק, ובוכה בגלל שכעת ייאכל אותו גוף על ידי רימה ותולעה - וניחם אותה שגופו ישאר שלם. ובבבא מציעא (פד ע"ב) כתוב שאמר לאשתו שיודע שחכמים כועסים עליו ולא יעסקו בקבורתו כפי שראוי לגדול כמותו, ומשום כך הוא מבקש שלא תקברוהו אלא תשכיב אותו בעליית ביתם. רבי אלעזר שכב מת על הגג כעשרים שנה כאשר הוא מדבר וגופו שלם.

הגמרא בבבא מציעא (פג ע"ב) מספרת שרבי אלעזר רצה לבדוק את צדקותו. הוא הוציא על ידי ניתוח חתיכות שומן מגופו, שם אותם בשמש ובדק האם הם מסריחים ומתליעים - ולא הסריחו. ואפילו אז חשש, וקיבל על עצמו ייסורים כדי לכפר על עוונותיו (שם פד ע"א). ייסורים אלו אינם עניין לכל אדם מישראל אלא לגדול אחד בתוך הציבור; בקהלת רבה (יא, ז) כתוב שהיה אומר כל לילה: "כל

2 מדוע דוקא "למעלה מראשותיו"? הראש הוא החלק הגבוה והנעלה ביותר באדם, וכאשר השכינה באה ונפגשת עם האדם היא שורה מעליו (ראה דברי הרמב"ם על השכל: "שהוא המגע בינינו וביני יתעלה" נמורה הנבוכים ג, נב)).

יסוריהון דישראל ייתון עליי, ואכן, הגמרא (בבא מציעא פה ע"א) מציינת שבכל שנות ייסוריו לא מת אדם קודם זמנו - ומתאים לדברי רבי שמעון אביו, שיחד עם בנו הם יכולים לפטור מן הדין את כל העולם, מתחילת הבריאה ועד עכשיו (סוכה מה ע"ב). רבי אלעזר היה תלמידו המובהק של רבי שמעון אביו, והלך בדרכו, עליה אמרו ש"הרבה עשו... כרבי שמעון בר יוחאי ולא עלתה בידן" (ברכות לה ע"ב) - כלומר, על אף שדרכו לגיטימית וטובה, דרך יחידים היא, ולא נחלת הכלל³.

רבי יהודה הנשיא, בין השאר, למד גם הוא אצל רבי שמעון בר יוחאי (שבת קמז ע"ב ועוד). בצעירותם, עת למדו אצל רבן גמליאל ורבי יהושע בן קרחה, היה מקרה של אי נעימות בין רבי אלעזר לרבי (בבא מציעא פד ע"ב). מהמשך הגמרא נראה שהשלימו, והדברים הגיעו עד כדי שרבי מחקה את רבי אלעזר במעשיו, מעוניין לשאת את אלמנתו, ואף מחזיר בתשובה את בנו של רבי אלעזר.

הגמרא (שם) מספרת שכאשר רבי רצה להתחתן עם אלמנתו של רבי אלעזר, שלחה לו: "כלי שנשתמש בו קודש ישתמש בו חול?" - ומוסבר שם שרבי אלעזר היה גדול מרבי בתורה (כהודאת רבי) וגם במעשים טובים, שהרי קיבל עליו ייסורים. בקהלת רבה (יא, ז) כתוב שאשת רבי אלעזר אמרה לרבי שבעלה היה מקבל על עצמו את כל ייסוריהם של ישראל, ובשעה שהיה לומד היה אומר להם לחזור למקומם כדי שלא יטרדוהו בלימודו. רבי, שרצה להינשא לה, אמר: "אוף אנא עביד כן", והזמין עליו את הייסורים, אך כשאמר להם ללכת - לא הלכו (לכן לא אוותה להינשא לו, באמרה: "מעלין בקודש ולא מורדין"). גם לפי פירוש רש"י בבבא מציעא (פה ע"א) רבי קיבל על עצמו ייסורים בעקבות רבי אלעזר.

רבי קיבל על עצמו שלוש עשרה (ויש אומרים ארבע עשרה) שנים של ייסורים. הגמרא מציינת (שם פה ע"א) שבכל שנות ייסורי רבי לא נצרך העולם לגשם.

בנוסף לייסוריו, מספרת הגמרא (כתובות קד ע"א) שרבי הצטמצם מאוד בצרכיו והנאותיו: "בשעת פטירתו של רבי זקף עשר אצבעותיו כלפי מעלה, אמר: רבונו של עולם! גלוי וידוע לפניך שיגעתי בעשר אצבעותי בתורה ולא נהיית אפילו באצבע קטנה" (רש"י: ולא נהייתו בעולם הזה אפילו לפי טורח שיגעתי באצבע קטנה שלי). וראה בראשית רבה (ק, ב): "שלא נהנה משל צבור כלום".

ואכן, רבי צויין בחז"ל כחריג במידותיו וקדושתו, למשל: "אותו היום שמת רבי בטלה קדושה" (כתובות קג ע"ב. עיין בפירוש הראשון בתוספות שם).

3 דברים קשורים לכך ראה במאמרנו "שיטתו של רבי שמעון בר יוחאי" שבמאורנו ח (עמ' 39-17).

את היחס לפרישות בין כל אדם ובין היחידים מבאר הראי"ה קוק (אורות הקודש ג, עמ' רסז):

אמת הדבר שהדרך הממוצע הוא דרך החיים, המאשרים, הראויים לכל אדם, וזאת היא עצת ד' ברוח התורה, 'יהודעת להם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון' [על פי שמות יח, כ] - 'את הדרך זו בית חייהם' [ראה בבא מציעא ל ע"ב].

מכל מקום טבע הסגולה הנשמטית הוא נותן שיחידים ימצאו בעולם, שההסתכלות העליונה וחיי הפרישות הקיצונית עם הטהרה המופלגה, היא נאותה להם, כדי לכבוש דרך לעולם כולו, להאיר נתיבות עולמים.

ואלה הגדולים מוצאים בתכנם הקיצוני את אותה שביעת החיים, והאזרח המלא, יותר הרבה ממה שמוצאים אותם רוב בני אדם בלכתם בדרך הממוצע הראוי להם.

על כן יחידי סגולה בעלי חסידות מופלגה, זאת היא גם כן מכלל תוכן קדושת ישראל שימצאו בעולם.

ובמאפל הגלות לפעמים דווקא אלה הענקים הם אשר האירו לנו את כל חשכת החיים, וישימו לנו מעקשים למישור ומחשכים לאור.

לסיכום, ראינו שדרך הרבים היא לא לחפש יסורים והתמודדויות - אנו מבקשים בכל יום ויום בברכות השחר: "אל תביאנו... לא לידי נסיון ולא לידי בזיון". אך בדרך כלל, לא שואלים את האדם או את האומה אם הם חפצים בהתמודדות; והייסורים, הקשיים והנסיונות מגיעים. עלינו להתמודד עם המצבים העומדים לפתחנו מתוך הסתכלות על המציאות הקשה כאתגר המאפשר לנו לגלות בתוכנו כוחות רדומים שלא היינו מודעים להם.

מלבד הפעולות הנדרשות יש גם צורך בתפילה, תפילה שהפעולות תהיינה טובות מועילות וראויות, כדברי אליהוא לעיל: "יַעֲתֵר אֵל אֱלֹהֵי וַיִּרְצְהוּ וַיִּרְא פָּנָיו בְּתַרְעָה וַיִּשֶׁב לְאָנוּשׁ צְדָקָתוֹ".

